

Baltijas elektrības tirgus attīstība un ilgtspējības principu saglabāšana

Ziemeļvalstu elektrības biržas ienākšana Baltijas
valstu elektrības tirgos

Projektu finansiāli atbalsta Sorosa fonds – Latvija
Ilgspējīgas attīstības programmas ietvaros

Publicēts 24.02.2011

Baltijas elektrības tirgus attīstība un ilgtspējības principu saglabāšana

Dokumentu izstrādājis Juris Ozoliņš ar Sorosa fonda - Latvija finansiālo atbalstu

Jurisozolins@apollo.lv mob. 29242023

1. Ievads .

Latvijā turpinās diskusijas gan publiskajā telpā, gan biznesa aprindās un politiskajos veidojumos par enerģijas piegādes drošību, atjaunojamās vai fosilās enerģijas izdevīgumu un par Austrumu vai Rietumu tirgu priekšrocībām. Jautājumā par elektrības tirdzniecību politiskā izšķiršanās ar ES palīdzību ir notikusi par labu Ziemeļvalstu tirgus modelim. Pirmais elektrisko tīklu savienojums starp Igauniju un Somiju Estlink1 radīja iespēju VAS Latvenergo jau 2006. gadā uzsākt darbību Ziemeļvalstu elektrības biržā NordPool Spot. Izmantojot tirdzniecības platformu EISpot izdevās gūt labus panākumus finansiālās darbības uzlabošanai. Ar ES finansiālo atbalstu Lietuvas un Zviedrijas operatori ir uzsākuši starpsavienojuma NorBalt būvniecību, kuru nobeigs 2016. gadā. Savukārt Igaunijas un Somijas operatori 2014. gadā nobeigs otru savienojumu Estlink2.

Ar jauno savienojumu izveidošanu progresīvi pieaugs tirdzniecības iespējas Latvijas enerģijas ražotājiem un patērētājiem. Elektrības tirdzniecība un konkurence jau šodien Latvijā ir ierasta parādība, bet izmaiņas tuvākajos mēnešos un gados būs straujas un būtiskas biznesam un patērētājiem. Par to kādas ir tirgus īpatnības šodien, kāda ir Ziemeļvalstu pieredz un kādi varētu būt ieguvumi Latvijas ekonomikai būs runa tālāk, īsajā un ne līdz galam aptverošā un pilnīgā dokumentā.

2. Attiecības starp elektrības patērētājiem, ražotājiem un piegādātājiem:

2.1. Draudzīgais monopolists

Tradicionālā elektrības piegāde Latvijas patērētāju uztverē vēl pāris gadus atpakaļ bija pilnībā saistīta ar valsts elektrības monopola darbību. Visi pārējie potenciālie tirgus dalībnieki tika asociēti ar maziem enerģijas ražotājiem, kuri cenšas nosmelt krējumus no labā valsts uzņēmuma kases, vai arī ar kaut kur tālumā klīstošiem ārvalstu uzbrucējiem mūsu nacionālajām interesēm. Vēl nopietna skepse kaut kādām izmaiņām enerģijas apgādē tika izsaukta ar leģendu par nevaldāmu kāri privatizēt un iegūt enerģijas uzņēmuma aktīvus, atņemot tos autorizētajam īpašniekam – Latvijas tautai. Šāda briesmīga nākotnes perspektīva pat nepieļāva domu par enerģijas industrijas struktūru atbilstoši tām iespējām, kuras dod patērētājiem konkurējoši tirgi. Ir, protams, nopietns šķērslis liberāla tirgus idejai Latvijā – pašas idejas kompromitēšanās citos ekonomikas sektoros. Arī rūpniecības uzņēmumu zemā konkurences spēja ir sekas tam, ka nav patērētāju spiediena uz elektrības piegādes sektoru un vēlme pielikt pūles izmaksu optimizācijai ar tirgus mehānismiem. Rezultāts ir augsne populismam politiskās aprindās un neefektīga sektora regulēšana. Jāsaka, ka pati elektrības patēriņa struktūra provocē šādu stāvokli – no kopējā elektrības patēriņa rūpniecības daļa ir 21%, bet mājsaimniecību – 32%. Pārējais ir pakalpojumu sniedzēji un pavisam neredzams lauksaimniecība. Izrūkst galvenā reformu pārmaiņu spēka – aktīvas un inovatīvas rūpniecības apvienības.

Bet neatkarīgi no Latvijas patērētāju pasivitātes ir notikušas ievērojamas pārmaiņas elektrības sektorā Latvijā un Baltijas valstīs kopumā. Paradoksāli, ka tas pats labsirdīgais monopols, kurš ir politiķu rotaļlieta un acuraugs, izrādījās tālredzīgāks nākotnes perspektīvas izvērtēšanā.

Jau vairākus gadus Latvenergo ir veiksmīgs Ziemeļvalstu elektrības tirgus dalībnieks. Izmantojot cenu starpību, caur kabeli EstLink 1 atsevišķā stundās un dienās tiek eksportēta Latvijā ražota enerģija un palielināti ienākumi. Birža palīdz atrast labākās izdevības gan ražotājiem, gan patērētājiem.

VAS Latvenergo izstrādāja mehānismus un investēja tajos līdzekļus un intelektu tirgus atvēršanai Latvijā un savai ekspansijai kaimiņu valstīs. No 2006. gada novembra LE ir Ziemeļvalstu elektrības biržā NordpoolSpot caur kabeli Nordic Energy Link Somijas cenu apgabalā gan kā pārdevējs gan pircējs. Darbība elektrības tirgū uzņēmumam deva iespējas iegūt un ietaupīt ievērojamus finansiālos resursus. Un paradoksāli ir arī tas, ka nav notikušas ne mazākās izmaiņas Latvijas likumdošanā vai tik ļoti izslavētie politiskie atbalsti, lai lietas notiktu. Bizness pats atrod risinājumus, ja vien nav nevajadzīga iejaukšanās un pārprasta vēlme palīdzēt. Un lai gan ir daudz kas darāms, lai arī citi Latvijas elektrības sektora dalībnieki un patērētāji kļūtu par konkurējoša tirgus dalībniekiem, process ir uzņēmis gaitu. Kas tad īsti ir noticis un notiek?

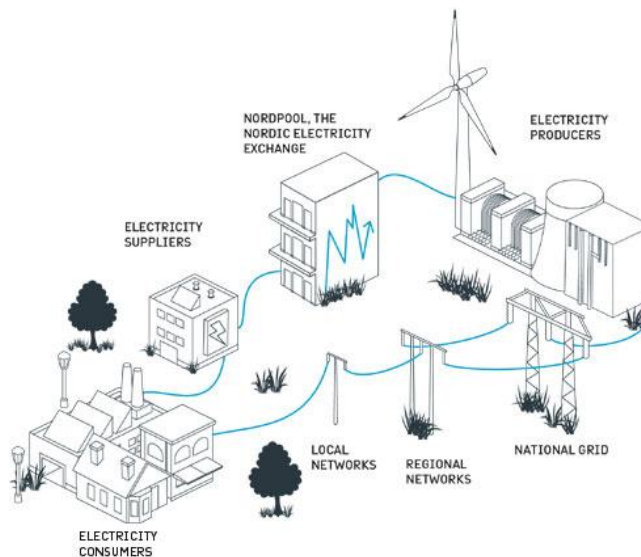
2.2. Tomēr elektrības sistēmas ir komplicēts, bet saprotams veidojums

Elektriskie tīkli ir kā liels rezervuārs, kurā nonāk visa saražotā enerģija elektrostacijām, bet tiem visi pieslēgtie patērētāji jebkurā laika momentā saņem sev nepieciešamo enerģiju.

Lai varētu runāt par elektrības tirdzniecību vai patērētāju iespējām izvēlēties sev vēlamāko piegādātāju vai pārdevēju, visa elektrības sistēma ir jāsadala pa galvenajām funkcijām. Tās ir enerģijas ražošana, transportēšana lielākos attālumos un daudzumos – pārvade, transportēšana tieši līdz patērētāju ierīcēm – sadale un tirdzniecība vai piegāde.

Visa saražotā elektroenerģija nonāk kopējā tīklā un patērētāji katrs savā pieslēgumā vietā saņem enerģiju savām vajadzībām. Patērētājs maksā par enerģiju, par transporta izdevumiem un kopējās sistēmas drošu darbību. Elektrība/enerģija ir prece, kurai ir izcelsmes vieta un cena atbilstoši tirgus situācijai. Maksu par enerģiju/elektrību ir neiespējami vai grūti regulēt. Maksu par tīklu lietošanu regulē un tas ir tarifs. Patērētājs maksā tarifa un elektrības cenas summu

Attēls 1. No ražošanas elektrība pa tīkliem nonāk pakāpēm līdz gala patēriņam.

Svenska Kraftnät (Swedish national grid)

Elektriskie tīkli tehniski ir sarežģīts, kapitāli ietilpīgs veidojums un ekonomiski tiem piešķirta dabīgā monopola funkcija, jo nevajadzīga tīklu konkurence „noēstu” sabiedrības resursu bez efektivitātes ieguvumiem. Atšķirīgi ir stāvoklis enerģijas ražošanā – šeit konkurence ir iespējama un tās rezultātā ir cerības, ka resursu izlietošana būs efektīvāka.

Lai aizsargātu patērētāju intereses, tiek veikta elektrisko tīklu kā monopolu uzraudzība un regulēšana. Uzņēmumu darbību regulē ne tikai tādēļ lai pakalpojums būtu iespējami lēts, bet arī kvalitatīvs un drošs.

Ja patērētājs maksā enerģijas piegādātājam vienlaicīgi par enerģiju un enerģijas transportēšanu, tad patērētājs nepiedalās elektrības tirgū .

Patērētājs piedalās elektrības tirdzniecībā, ja tas maksā par enerģiju pašā izvēlētam piegādātājam un atsevišķi par transportēšanu tīkla uzņēmumam, kuram tas pieslēgts.

Elektriskie tīkli kā monopols ir jāpakļauj striktai regulēšanai, jo tie nodrošina elektrības pakalpojuma pieejamību, kvalitāti un apgādes drošību plašākā nozīmē. Lai sabalansētu patērētāju ilgtermiņa intereses ar tīklu īpašnieku pienākumiem un interesēm ir

nepieciešama profesionāla un bezkaislīga, nepolitiska, ekonomiskā un tehniskā regulēšana. Šī ir funkciju, ar kuras izpildi mūsu valstī ir gājis smagi, neadekvāti un neprofesionāli. Par to faktiski katrs Latvijas iedzīvotājs var pārliecināties apkopojot informāciju par pieslēgumu izveidošanu vai pārveidošanu, reakcijas ātrumu avāriju likvidācija un salīdzinot to ar mūsu pašu likumdošanā noteiktām pakalpojumu regulēšanas prasībām, nemaz jau nerunājot par ES direktīvās un regulās izvirzītajām prasībām un principiem. Šīs esejas uzdevums nav analizēt Latvijas Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas darba efektivitāti un tās ietekmi uz tīklu darbības drošību. Šeit tā minēta kā viens no institucionāliem vai strukturāliem reformas elementiem tirgus principu izveidošanai un uzlabošanai Latvijas elektrības patērētāju darbības laukā.

2.3. Patērētājs ir svarīgākais elements elektriskā sistēmā.

Elektrisko enerģiju praktiski nevar uzkrāt, lai gan var izveidot kurināmā krājumus termostacijās vai ūdens krājumus hidrostatiju rezervuāros. No tā izriet svarīgākais sistēmu princips - ne kāda enerģijas ražošana un ievadīšana tīklā nevar uzsākties, pirms patērētājs nav sagatavojies to patērēt.

Enerģijas ražošana un ievadīšana nevar uzsākties pirms patērētājs nav sagatavojies to patērēt. Vēl precīzāk – elektrība netiks sākota ražot pirms tā nav pārdota.

Ja vien elektriskās sistēmas ekonomiskā darbība nebalstās uz kādiem savādiem sociāliem principiem kā Ziemeļkorejā vai Turkmēnijā, tad **elektrība netiks sākota ražot pirms tā nav pārdota.** No pirmās elektrostacijas ierīkošanas Latvijas teritorijā šis princips ir dzīvojis cauri neatkarīgi no režīma. Līguma attiecības izteica patērētāja vēlmi patērēt un ražotāja ražot. Šeit nevajadzētu sajaukt nespēju maksāt vai nespēju piegādāt. Jau pagājuša gs. 30. gados Latvijas elektrības likums nodrošināja dažādu ražotāju tiesības lietot elektriskos tīklus un piedāvāt elektrību patērētājiem saskaņā ar to interesēm. Šāda konkurence tika likvidēta un „labsirdīgais” monopols tika izveidots 1939. gada beigās ar Ķeguma HES izbūvi. Lai nokārtotu Latvijas valdības finansiālās saistības tas bija nepieciešams un, taisnības labad, toreiz ekonomiskā doma vēl nebija pazīstama ar revolucionāriem uzņēmumu organizācijas principiem, kuri uzradās tikai 80. gados.

Par patērētāju interesēm kā prioritārām pret ražotāju ērtībām ES konsekvēnti iestājās jau no 90. gadu sākuma, bet traktējumi atšķiras diametrāli starp dalībvalstīm atkarībā no ražošanas struktūras, īpašumu attiecībām, publiskā sektora arodbiedrībām un galvenokārt no ekonomiskās kultūras. Tādēļ atsevišķos Eiropas reģionos elektrisko tirgu modeļi, regulēšana un patēģātāju rīcība ir atšķirīga. Labā vēsts – mēs atrodamies ģeogrāfiski tuvu efektīvi funkcionējošam tirgus apgabalam – Ziemeļvalstīm. Kā minēts augstāk, intelektuālā un tehnoloģiskā pārnese starp industrijas profesionāļiem ir notikusi ātrāk kā politiskās un ekonomiskās domas tuvināšanās. Vai gan tas ir Latvijas politiķiem raksturīgais eiroskepticisms vai arī ekonomiskā izglītība, kura neizrādīja spējas reaģēt uz to ātrāk? Jo izrādījās, ka Eiropas Komisijai bija jāuzņemas politiskā līdera loma kopēja tirgus apgabala izveidošanā. Tomēr, ar atvieglojumu - labāk vēlāk, kā nekad!

3. Vai Baltijā un Latvijā ir tirgus attiecības elektrības sektorā?

Pamatā tirgus attiecības ir bijušas vienmēr – enerģija ir piegādāta patērētājiem par maksu un to ir saņēmis piegādātājs. No patērētāja viedokļa tas gan ilgstoši ir bijis draudzīgais vai labvēlīgais monopols ar visām monopolam esošām priekšrocībām un trūkumiem. Tā attieksmes „draudzīgajos” brīžos ar to lepojas valdības, bet sarežģītos bieži „īpašnieks” gan uzdeva vadību.

Monopolstāvoklis elektrības tirdzniecībā un piegādē ilgu laiku bija raksturīga pazīme Latvijā. Tirdzniecība notika tikai monopoluzņēmumu starpā. Informācija par darījuma cenām bija komercnoslēpums.

Baltijā darbojas trīs valsts monopoli un viens ārējais piegādātājs no Krievijas. Kaut kādi konkurences elementi vairumtirdzniecībā pastāvēja un pastāv no 1991. gada. Tomēr par principiem atklātībā nekas nav skaidri zināms līdz pat šim brīdim. Arī regulatori vai īpašnieki ar to nav tikuši galā un tas tikai uzkurināja baumas par manipulācijām un naudas noplūdēm. Tomēr arī trīs Baltijas valstu monopolu mentalitāte ir nopietni mainījusies – neviens vairs negrib būt reakcionārs un atpalcējs. Peļņas gūšanas saistītos tirgos garša izrādījās pievilcīga.

3.1. Trīs bijušie monopolisti uzsāk cīņu par patērētājiem svešās mājās

Pēc mana vērtējuma miera traucētāji bija VAS Latvenergo. Tas sākās ar skaļu reklāmu par vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības atvēršanu konkurencei uz ko atradās dzirdīgas ausis.

Lai gan jau ilgstoši licences ir bijušas izsniegtas vairākiem desmit tirgotāju (pašlaik tādas ir 32), kustība ar konkrētiem piedāvājumiem un patērētāju izvēles par labu vienam vai otram piegādātājam iesākās pēc nacionālo čempionu meitas kompāniju nodibināšanas elektrības tirdzniecībai kaimiņvalstu jurisdikcijās. Ar savu mātes kompāniju ģenerācijas portfeļu (vairāku staciju ražoto enerģiju piedāvājuma intervālā) atbalstu uzsākās cīņa par mazumtirdzniecības patērētājiem (konkrētiem gala patērētājiem)¹. Pat Krievijas ārējās tirdzniecības ar elektrību monopols InterRao ir nodibinājis licencētu tirdzniecības uzņēmumus Latvijā un pārējās Baltijas valstīs. Valstij piederošie monopoli citā jurisdikcijā darbojas kā privātas komerciālas sabiedrības un sūdzas par negodīgu konkurenci. Pilnīgs pārsteigums īpašniekiem un vēl vairāk – politiskās aprindās!

Tirgus atvēršanu un apstākļu radīšanu patērētāju kļūšanai par tirgus dalībniekiem paveica paši monopoluzņēmumi. Patērētāji var vienoties ar piegādātājiem par elektrības cenu un maksāt noteiktu cenu(tarifu) par tīklu pakalpojumiem. Un tas notiek arvien biežāk.

Acīm redzot elektrības patērētājiem pievilcīgi varētu būt solījumi nodrošināt cenu stabilitāti un piegādes drošību ilgtermiņā. Vēl gan paliek diezgan daudz neskaidrību par to, kā tiks vērtēta nacionālo enerģijas sistēmu drošība un par tās vadības metodēm. Ne pa jokam satraukties vajadzētu ģenerācijas aktīvu īpašniekiem, jo tirdzniecības teritorija, kuri tie uzskatīja par savu vairs nav to „darbistaba”. Elektrības tirgotāji apgādes drošības

¹ Eesti Energia tirdzniecības kompānija Latvijā savi pirmo klientu ieguva 2007. gada 1. jūlijā

jautājums pārņemts pāri nacionālām robežām un tradicionālām vērtēšanas metodēm. Līdz ar to ilgtermiņa drošības vērtēšanai nepietiek tikai ar nacionālo monopolu labdabīgumu vien. Daudz plašākām informācijas plūsmām, datu iegūšanai un apstrādei par tirdzniecības pārrobežas transakcijām ir degoša nozīme tirgus labumu un bīstamību izvērtēšanai. Visai noderīga būtu Ziemeļvalstu Enerģijas Regulatoru organizācijas NordReg² un Eiropas Regulatoru koordinācijas Aģentūras ACER³ pieredze un darbības plāni. Aprītē jau ir direktīvas projekts pat Eiropas vairumtirgus uzraudzību. Bet tas pagaidām parastam elektrības patērētājam nav aktuāli un jādarbojas tajā likuma un biznesa vidē, kas pašlaik ir apkārt.

3.2. Kur tad slēpjas iespēja izvēlēties citu piegādātāju un nomainīt tam par labu esošo?

Elektrības patērētājam vienmēr izmaksas par enerģijas piegādi sastāv no divām galvenajām daļām – enerģijas transportēšanas izmaksas (tīkla pakalpojums) un maksa par pašu enerģiju. Tīkla pakalpojuma izmaksas ir vienmēr saistītas ar patērētāja konkrēto atrašanās vietu. Gan ne ģeogrāfisko, bet elektriskajā tīklā un ir atkarīgas no tīkla sprieguma pakāpes, kuru savukārt izvēlas pēc patērētāja lieluma/jaudas. Jo mazāks patērētājs jo parasti „tālāk” tas elektriskajā tīklā. Tādēļ mājāsniecības patērētāju apgāde ir ekonomiski dārgāka kā industriālo. Šo tīkla pakalpojumus nodrošina energosistēmas dabīgā monopola daļa un tā pakļauta striktai regulēšanai.

Elektrības tirgotājs ir reģistrēts un licenzēts komersants. Patērētāja un komersanta attiecības ir divpusējas un regulētas ar savstarpēju līgumu. Elektrības līguma cena veidojas vienošanās rezultātā.

Patērētājs turpina maksāt par elektrības transportēšanu – tīkla pakalpojumu kā iepriekš.

Elektrības ražošana notiek daudzās elektrostacijās izmantojot dažādas ražošanas tehnoloģijas un enerģijas veidus. Atkarībā no enerģijas pieejamības uz kopējo tīklu vērsto elektrostaciju sastāvs katrā laika vienībā (parasti vadība un uzskaitē notiek pa stundām) ir mainīgs. Līdz ar to elektrības izmaksas un cenas ir mainīgas nepārtraukti. Šī tad ir tā gala patērētāja vai mazumtirdzniecības dalībnieka maksa, par kuru ir vērts runāt ar piegādātāju/tirgotāju. Juridiski visi Latvijas patērētāji ir brīvi tirdzniecības darījumiem ar piegādātājiem. VAS Latvenergo vai SIA Enefit savās mājas lapās tirdzniecības sadaļā publicē savu versiju, kā kļūt par elektrības tirgus dalībnieku.⁴ Visiem pārējiem 31 Latvijas teritorijā licenzētiem tirgotājiem⁵ ir tiesības un iespējas vienoties par piegādi konkrētam patērētājam. No licenču nosacījumiem redzams, ka SPRK ir uzlikusi nopietnu atbildību katram tirgotājam apgādes drošībā – kvalitāte, nepārtrauktība, kā arī darbības atskaites SPRK. Kā jūtams SPRK ir saglabājusi „stingru roku un aci” pār tirdzniecības godīgumu un patērētāju aizsardzību. Tik tālu viss izklausās gludi, bet ne tik vienkārši patērētājam ir reālā dzīvē.

² Ziemeļvalstu enerģijas regulatori : <https://www.nordicenergyregulators.org/>

³ http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/acer/acer_en.htm

⁴ http://www.latvenergo.lv/portal/page?_pageid=73,1332019&_dad=portal&_schema=PORTAL

⁵ <http://www.sprk.gov.lv/index.php?sadala=647> vai <https://www.enefit.lv/lv/business/clients>

3.3. Vai viegli patērētājam izvēlēties pareizo piegādātāju?

Enerģijas piegāde/tirdzniecība ir komercdarbība un tāda ir arī tīklu pakalpojumu sniegšana. No tā izriet, ka tīklu uzņēmumiem ir pilnīgi neitrālas tirgotāju –patērētāju attiecības. Patērētāji vienmēr paliek savās ģeogrāfiskās vietās viņu klienti un uzņēmuma labklājība ir atkarīga tikai no regulatoru rīcības un kaut kādā mērā no patērētāju spējas norēķināties par pakalpojumu.

Ja patērētājam ir pilnīgi skaidrs, kas ir viņa tīkla pakalpojuma sniedzējs un kas viņu regulē, tad ar tirgotājiem situācija ir citādāka. Vispirms jau patērētājam ir jābūt elementārām zināšanām par elektrības piegādes fiziskām īpašībām un izpratnei par cenu veidošanos. Lai gan tīri fiziski elektrības tirdzniecība ir daudz vienkāršāka kā tirdzniecība ar pienu vai mēbelēm, teorētiskā gatavība prasa piepūli un spējas. Vispirms jau patērētājam jātiek galā ar simpātiskā tirgotāja juridisko un finansiālo statusu, to nevar iegūt no licences teksta.

Elektrības patērētājam ir jāapgūst elementārās elektrības ražošanas un transportēšanas lietas. Tikai vienkāršs cenu salīdzinājums vien neļauj izvēlēties tam labāko piedāvājumu. Pašlaik piegādātāju maiņa ir mācību laiks veiksmīgai darbībai konkurējošā tirgu.

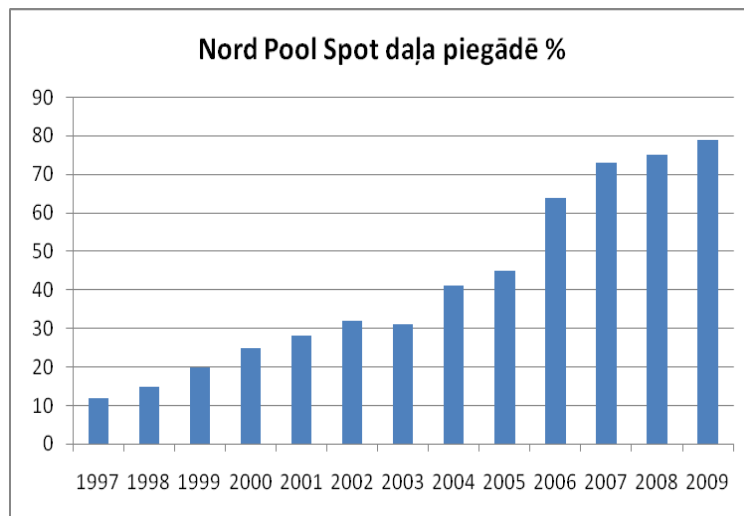
Ja Latvenergo un Eesti Energia ir iespēja atsaukties uz savām elektrostacijām un iepriekšējo pieredzi, tad mazliet sarežģītāk ir pārējiem tirgotājiem un līdz ar to arī patērētājam izdarīt izvēli. Šis faktiski ir uzdevums ar maldīšanos starp apgalvojumiem par labāko cenu uz līguma laiku. Pašlaik Latvijas patērētājiem šis ir mācību laiks, kurā jāapgūst elektrības ražošanas, transportēšanas pamat lielumi un tirdzniecības principi. Tā ir investīcija inovācijā, lai gan ar zināmiem riskiem, kuri ir jāpazīst un jāvada. Bet tepat ir klāt risinājums Latvijas patērētājiem (un domājams arī Lietuvas) – Ziemeļvalstu elektrības biržas darbība arī Latvijas teritorijā. Igaunijā jau no 2010. gada aprīļa ražotājiem un patērētājiem darbojas biržas cena nākošās dienas katras stundas intervālā. Ir redzama visa vēsture un iespējams analizēt cenu izmaiņu iemeslus. Šī birža ir iniciatīva, kura aizsākās Norvēģijā 1991. gadā un no 1996. gada tā pakāpeniski aptver arī Dāniju, Zviedriju un Somiju. Nacionālie Sistēmu Operatori izveidoja kopīgu komerciālu uzņēmumu Nord Pool Spot AS . Birža pielieto divas tirdzniecības platformas fiziskai elektrības tirdzniecībai – Elspot (nākošās dienas tirdzniecībai) un Elbas (nepārtrauktai tirdzniecībai nākošajās stundās). Uzreiz jāatgādina, ka Nord Pool Spot nav valdību tieši pārvaldīts uzņēmums⁶ un tās darbība balstās uz komerciālām interesēm un neitralitāti pret tirdzniecības dalībnieku interesēm. Neskatoties uz skeptisko attieksmi darbu uzsākot un pirmajos gados, NPS darbība izrādījās ļoti veiksmīga un pašlaik jau līdz 80% no visas patērētās enerģijas Ziemeļvalstīs tiek tirgota caur NPS un cena kā atsauces cena plaši tiek pielietota tiešajos darījumos.

Ziemeļvalstu pārbaudītais elektrības tirgus NordPoolSpot ir vispāratzīts veiksmīgs vairumtirdzniecības modelis, kuram pievienojas arī Rietumeiropas Ziemeļu daļa - Apvienotā Karaliste, Holande un Ziemeļvācija. No visas saražotās enerģijas līdz 80% iziet tirdzniecību caur NordPoolSpot

⁶ Reģistrēts Norvēģijā, pārstāvniecības Fredereciā, Stokholmā, Helsinkos un Tallinā un Londonā.

Analītiķi ir novērtējuši NPS modeli par veiksmīgāko un tirdzniecības apgabalu kā liberalizēta tirgus organizācijas un rezultātu paraugu.

Attēls 2. Ar Nord Pool Spot starpniecību arvien vairāk tirgo elektrību.

4. Ideja par pievienošanas konkurējošu piegāžu apgabalam.

4.1. Eiropas Komisijas un Baltijas Jūras valstu vadītāju sanāksme.

Pirms Eiropas Padomes (dalībvalstu galotņu tikšanās) 2008. gada novembrī darba vakariņās EK vadība un Baltijas Jūras valstu valdību vadītāji vienojās par Baltijas valstu „enerģijas glābšanas plānu”. Eiropas Savienības finanšu atbalsts un pašu ieinteresēto valstu industriju ieguldījumus ir jā jānovirza elektrības starpsavienojumu (zemūdens kabeļu) izveidei un tirgus apgabalu sakļaušanai.

Baltijas valstu līderi politiski vienojušies pievienoties Ziemeļvalstu elektrības tirdzniecības apgabalam un Baltijas valstīs vairumtirdzniecībai izmantot elektrības biržas principus.

2009. gada 17. jūnijā Baltijas jūras valstu premjeri parakstīja saprašanās memorandu, kas apliecināja atbalstu kopēja elektrības tirdzniecības apgabalu, ka atbalstu izmantojot Nord Pol Spot modeli arī Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. Lai piedalītos elektriskās enerģijas fiziskā tirdzniecībā nepieciešamas fiziskās saites – starpsavienojumi starp elektriskām sistēmām. Bez jau esošā savienojuma starp Igauniju un Somiju plāns paredzēja vēl divu zemūdens kabeļu savienojumu izveidi. Plāna teorētiskā daļa šajā posmā ir beigusies.

4.2. Igaunijas, Lietuvas, Zviedrijas un Somijas pārvades tīklu operatori starpsavienojumus ir uzsākuši veidot.

Nekāda politiska palīdzība vai iejaukšanās vairs nav vēlama, jo tagad praktiskais rezultāts ir atkarīgs no iekārtu izgatavotāju un būvnieku veiksmes. Kabeļu ieguldīšanas vietas un iekārtu izvietojums ir izvēlēts, tāpat kā kontraktori ir ieguvuši tiesības uz darbiem un iekārtu izgatavošanu. Un lai gan projektēšanas darbi turpināsies darba gaitā aptuvenās izmaksas un finansēšanas avoti ir noskaidroti. Liela atbildība gulsies arī uz nacionālajiem regulatoriem, kuriem jānodrošina operatori finansiālā spēja un jāatbalsta politiskā lēmuma realizācija.

Baltijas valstu tīklu operatori ir uzbūvējuši un turpina būvēt kabeļu savienojumus ar Ziemeļvalstīm.

Eiropas Savienība sniedz finansiālu atbalstu.

Interesanti ir salīdzināt ES budžeta un nacionālo operatoru ieguldījumu projektu finansēšanā.

Attēls 3. Izmaksu sadalījums starpsavienojumos. Avoti: Kraftnet un Fingrid paziņojumi presei 2010. gada novembrī un decembrī ⁷

	NordBalt	Estlikn2
EU atbalsts milj. €	131	100
Izmaksas operatoriem milj. €	500 (?)	220
Fingrid milj. €		130
Elering milj. €		90
Kraftnet milj. €	250 (?)	
LitGrid turtas milj. €	250 (?)	
Attālums starp punktiem Km	443	165
Kabeļu kapacitāte MW	700	650
Darbā no	2016	2014

Brīdinājums! Autors negarantē izmaksu sadalījumu starp operatoriem precizitāti, jo avoti ir kompāniju preses dienesti, dati tiks precizēti. (JO 13.01.2011)

⁷ http://www.fingrid.fi/portal/in_english/news_and_releases/ Fingrid 21.01.2011

<http://www.svk.se/Start/English/Press--Information/News/> Svenska Kraftnät 21.01.2011

4.3. Eiropas Ziemeļrietumu daļas galvenie (pārvades) elektriskie tīkli.

Attēls 4. Eiropas Ziemeļrietumu daļas galvenie (pārvades) elektriskie tīkli. Avots: ENTSO-E

21.06.2010

- 4.4. Ziemeļvalstis ir lielas elektrības patērētājas, bet tai pašā laikā to izmanto efektīvi un viedei iespējami draudzīgākā veidā.
- 4.5. Vispārējie ekonomiskie rādītāji šeit doti, lai gūtu iespaidu par tirgus apgabalu lielumu un ekonomiskā fona iespaidu uz elektrības tirdzniecību.

Baltijas valstu elektrības ražotāji un patērētāji varēs pievienoties elektrības tirdzniecībai biržā, kas palielinās iespējas gan izjust konkurences spiedienu, gan izvēles priekšrocības .

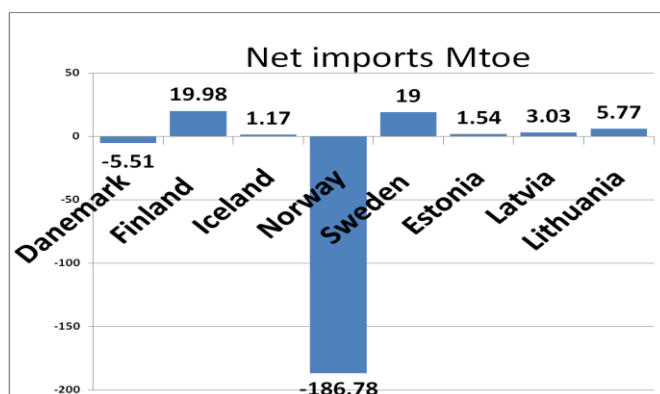
Darbība biržā ir brīvprātīga pasākums .

Valstu lielums, iedzīvotāju skaits un labklājība vēl nenozīmē priekšrocības elektrības ražošanā, tirdzniecībā vai patēriņā.

Attēls 5. Ziemeļvalstu un Baltijas valstu ekonomikas (2007. gada dati):

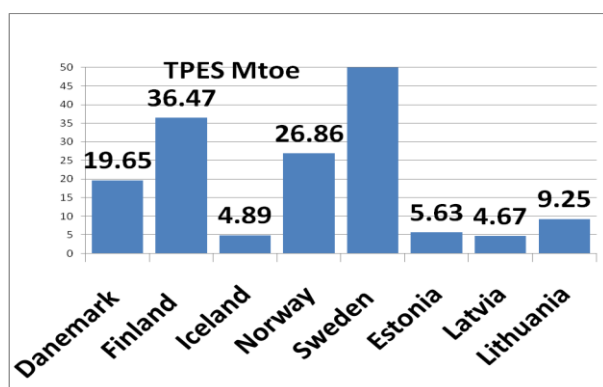
	Ziemeļvalstis: ISL, N, DK, S, FIN	Baltijas valstis EE, LV, LT
Iedzīvotāji milj.	24.95	7
Nac. kopprodukts milrd. \$	825	44
Enerģijas ieguve Mtoe.	284.4	10
Neto enerģijas imports Mtoe	152.14	10
Elektrības patēriņš TWh	395.7	27

Attēls 6. Enerģijas imports Baltijas jūras valstīs :

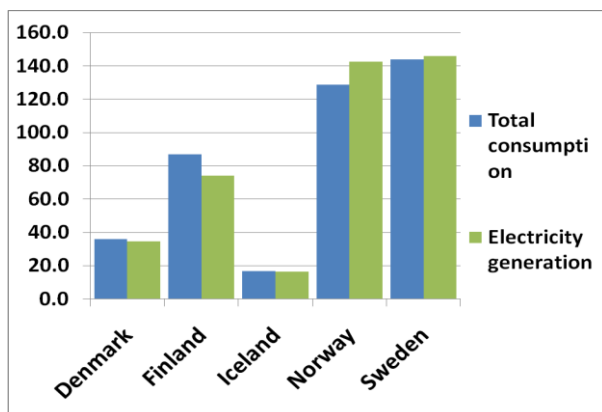
Tikai divas valstis – Norvēģija un Dānija var sevi nodrošināt ar enerģijas resursiem. Bet arī tās praksē ir vienlaicīgi gan enerģijas importētājas un eksportētājas.

Attēls 7. Primārās enerģijas piegāde.

Liels enerģijas pieprasījums prasa lielus ieguldījumus infrastruktūrā. Bet tas nav pilnīgs ekonomikas efektivitātes un labklājības rādītājs.

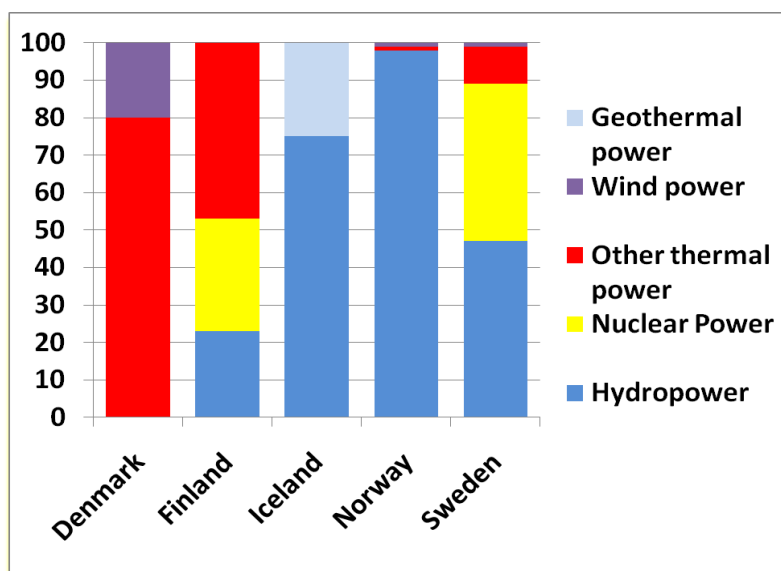
Attēls 8. Elektrības ražošana un patēriņš Ziemeļvalstīs TWh/gadā 2007. gadā

Elektrības patēriņš Ziemeļvalstīs sadzīvē ir ļoti augsts rēķinot uz iedzīvotāju, kas nodrošina arī augstu dzīves un vides kvalitāti. Elektrība rūpniecībā un pakalpojumu sektoros tiek izmantota ļoti efektīgi, kas nodrošina augstu ekonomikas konkurences spēju, neskatoties uz relatīvi augstiem vides un patēriņa nodokļiem.

Biržas cenā tieši neatspoguļojas enerģijas nodokļi patēriņam, bet biržas cena palīdz izvērtēt nodokļu sistēmas motivējošo darbību.

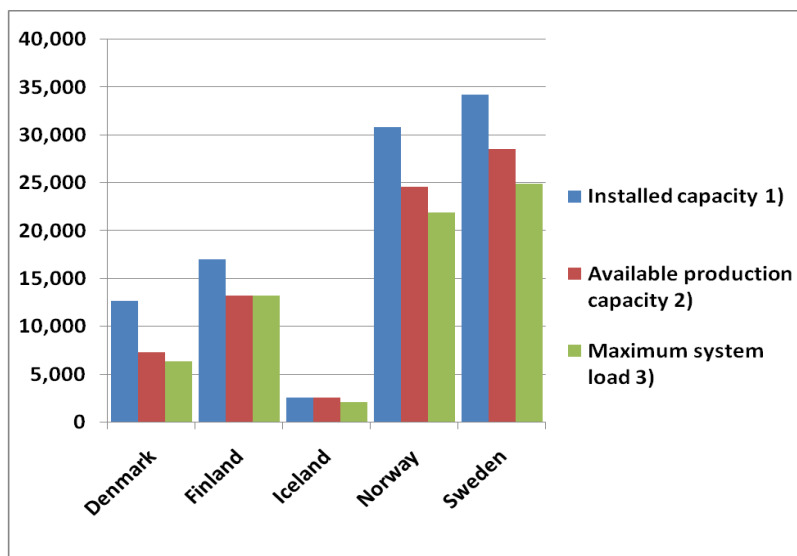
Attēls 9 . Elektrības ražošanas struktūra pēc primārās enerģijas avotiem.

Ziemeļvalstu enerģijas avoti ir daudzveidīgi un daudzveidīgi tie ir arī Baltijas valstī. Šāda daudzveidība veicina biržas veiksmīgu darbību un resursu racionālu izmantošanu maksimālā ekonomiskā efekta iegūšanai mainīga pieprasījuma apstākļos.

Pateicoties elektrības ieguves avotu daudzveidībai kopējā Ziemeļvalstu un Baltijas valstu tirgū visiem ražotājiem ir iespēja atrast sev izdevīgāko brīdi pārdošanai, bet patērētājiem – patēriņa piemērošanai.

Attēls 10. Ģenerēšanas jaudu pieejamība Ziemeļvalstīs.

Kā redzams, Somija ir uz robežas, lai nodrošinātu savus patērgātājus no ģenerējošiem avotiem maksimālā patēriņa laikā. Dānijā, Somijā un Norvēģijā jaudas pieejamība ir labāka, tomēr tirdzniecība ir instruments, kas efektīvāk atļauj izmantot šo nelielo drošības rezervi. Ja vēl analīzei pievieno 9. Zīmējuma enerģijas izcelsmes struktūru, tad ir skaidrs, kādēļ NorPoolSpot ir atzīts un praksē pārbaudīts modelis ekonomiskās efektivitātes atrašanai elektrības tirdzniecībai nacionālajās teritorijā un pārrobežas apmaiņā.

Starpsavienojumi ir mazākā mērā jaudu rezervēšanas instruments, bet galvenie ekonomiskie ieguvumi ir tirdzniecība un enerģijas avotu efektīva izmantošana.

5. Kā darbojas Ziemeļvalstu elektrības tirgus NorPoolSpot?

5.1. Nord Pool Spot ir lielākais elektroenerģijas tirgus pasaulē, piedāvājot tirgus dalībniekiem gan nākamo dienu, gan tirdzniecību dienas ietvaros. Tirdzniecībā piedalās 338 uzņēmumi no 20 valstīm. Nord Pool Spot grupai ir biroji Oslo,

Helsinki, Stokholma, Fredericia, Tallinā un Londonā. 2009.gadā grupai bija 288 TWh apgrozījums, kuru vērtība ir EUR 10,8 miljardi un vairāk nekā 70% no kopējā elektrības patēriņa Ziemeļvalstīs.

Nord Pool Spot grupa sastāv no Nord Pool Spot AS un tās filiāļu Nord Pool Finland Oy un Nord Pool Spot AB. Turklāt Nord Pool Spot pieder 50% no Dānijas dabas gāzes Nord Pool Gas A / S. 2010.gada janvārī Nord Pool Spot un NASDAQ OMX uzsāka darījumus Lielbritānijas elektroenerģijas tirgū N2EX.

Nord Pool Spot nodrošina tirgu ražotājiem, enerģētikas uzņēmumiem un lieliem patērētājiem, kur tie var iegādāties vai pārdot elektroenerģiju, kā arī garantē norēķinus.

Nord Pool Spot ir centrālā atsauce arī divpusējos darījumos, nodrošinot norēķinus tirdzniecībā.

Ziemeļvalstu tirgus modelis ir nodemonstrējis atklātības un labas uzraudzības principus. To nav satricinājuši korupcijas skandāli vai blēdības. Pārkāpumi tiek ātri atklāti un novērsti, jo visi dalībnieki ir ieinteresēti godīgā konkurencē un ātros norēķinos par darījumiem.

Nord Pool Spot sistēmas cena ir atsauces/referencecena nākotnes/futures un forward līgumos, kurus tirgo finanšu tirgū. Sistēmas cena ir atsaucescena Ziemeļvalstu ārpusbiržas / divpusējās vairumtirdzniecības tirgū (OTC) un to lieto piegādātāju nosakot cenas tiešajiem patērētājiem.

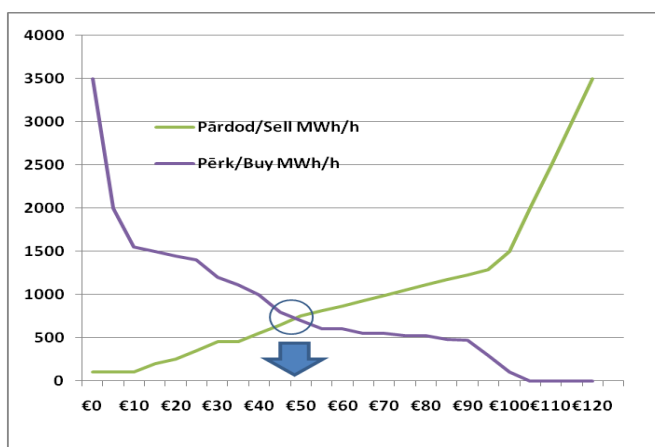
Norvēģijas Ūdens resursu un enerģētikas direktorāta (NVE) regulē Nord Pool Spot. Norvēģijas Naftas un enerģētikas ministrija (OED) ir atļāvusi Nord Pool Spot organizēt biržas darbību kaimiņu valstīs. Vai Latvijā varēs izveidoties kā cenas apgabals un pievienoties biržas darbībai ir atkarīgs no biržas īpašnieku un uzraugu vērtējuma. Igaunija šo barjeru ir pārvarējusi veiksmīgi.

5.2. Īpašumtiesību attiecības

Nord Pool Spot grupa pieder Ziemeļvalstu pārvades sistēmu operatoriem. Statnett SF un Svenska Kraftnät pieder 30%, bet Fingrid Oy un Energinet.dk katram pieder 20%.

5.3. Cena tiek noteikta noskaidrojot pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvaru anonīmā un konkurējošā vairāksolīšanā.

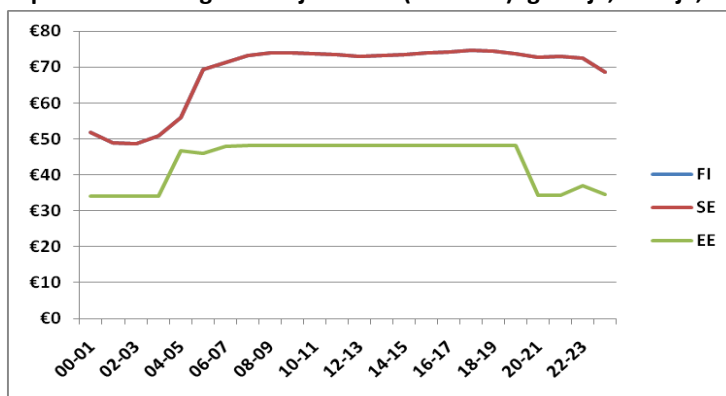
Attēls 11. Tirdzniecības cenas atrašana solīšanas rezultātā.

Elspot tiek tirgoti nākošās dienas fiziskās piegādes kontrakti 24 stundu intervālos. Cenas aprēķins tiek veikts atrodot līdzsvara krustpunktu starp tirgus piedāvājumiem un pieprasījumiem. Šī tirdzniecības metode tiek saukta par līdzsvara punkta tirdzniecību, izsoļu tirdzniecību vai vienlaicīgu cenu noteikšanu. Cenas noteikšanas algoritms ievēro enerģijas pārplūdes savienojumos starp nacionālo valstu tīkliem/sistēmām ievērojot to pārvades jaudas iespējas. Elspot ir kopējais tirgus arī izsolēs par starpsavienojumu izmantošanu starp enerģijas cenu izsoles apgabaliem.

Piedāvājumi un pieprasījumi biržā tiek iesniegti aizklāti citiem tirgus dalībniekiem paliekot anonīmiem. Tas nodrošina patiesu konkurenci un dalībniekiem ir jāpaļaujas uz savām analīzes spējām. Piedāvājot augstu cenu, var arī neieklūt pārdevēju skaitā. Tas liek visu laiku domāt par efektivitāti savās ražotnēs. Nav vajadzīga kāda speciāla regulēšanas institūcija.

Attēls 12. Stundas spot cena 2011. gada 11. janvārim (otrdiena) Igaunijā, Somijā, Zviedrijā

Tiem potenciāliem tirgus dalībniekiem, kuri var izpildīt Nord Pool Spot izvirzītās prasības, ir iespēja piekļūt Elspot tirgum. Elspot tirgus dalībniekiem⁸ ir jābūt balansēšanas līgumiem ar savas sistēmas (atbilstoši ģeogrāfiskai vietai, kur patērētājs vai ražotājs ir pieslēgts tīklam) operatoru vai trešās puses starpniecību. Tas nepieciešams lai patērētājs varētu izmantot pieejamo enerģiju no tīkla jebkurā laikā atbilstoši savām fiziskām vajadzībām. Nav iespējams paredzēt uz priekšu patēriņu, bet vienmēr jānorēķinās par patērēto enerģiju – tās, kas fiksēta tirdzniecības līgumā un nepieciešamajām atkāpēm no tā. Tas atļauj patērētājam nesaspringt par faktisko patēriņu ražošanas procesā, komerciālā darbībā vai sadzīvē.

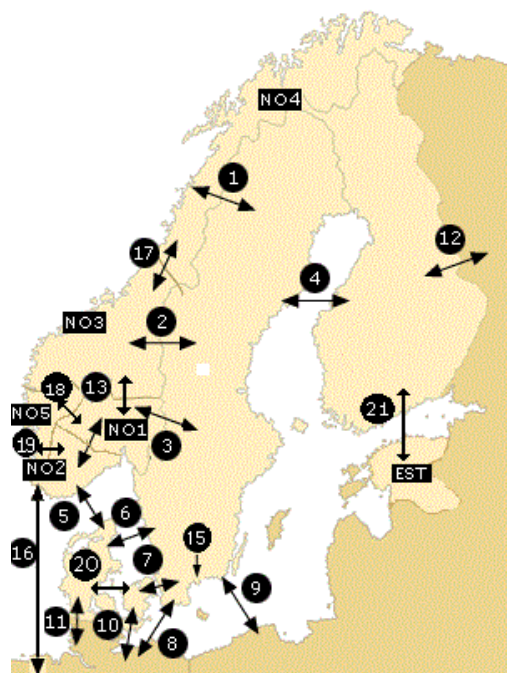
5.4. Solīšanas vai tirdzniecības apgabali (bidding areas)

Lai novērstu sistēmu starpsavienojumu pārslodzes, Ziemeļvalstu birža ir ģeogrāfiski sadalīta tirdzniecības zonās. Biržas dalībniekiem jāveic savi pirkšanas (bid/buy) vai pārdošanas (offer/sell) piedāvājumi to patēriņa vai ražošanas vietās, kur tie fiziski pieslēgti Ziemeļvalstu un nākotnē arī Baltijas valstu elektriskajiem tīkliem. Parasti tirdzniecības piedāvājumu apgabals sakrīt ar Pārvades Sistēmas Operatora operatīvās darbības apgabalu. Starpsavienojumu jaudas tiek pārdotas tiešās izsolēs pārslodžu vai tirdzniecības sastrēgumu draudu gadījumos. Zviedrijas, Somija un Igaunija katra ir viens tirdzniecības apgabals, savukārt Dānija –divi un Norvēģija atkarībā situācijas pat līdz pieciem apgabaliem.

Līniju savienojumi starp valstīm (starpsavienojumi) ir tirdzniecības infrastruktūra. Bet tie ir arī drošības paaugstināšanas līdzekļi īslaicīgu avāriju gadījumos. Tie tomēr nekādā ziņā neaizstāj nepieciešamību pēc ģenerējošām jaudām, kā dažreiz kļūdaini tiek uzskatīts.

⁸ Elspot dalībnieki: <http://www.npspot.com/en/about/Participant-list---Elspot2/>

Attēls 13. Cenu izsoles apgabali un starpsavienojumi.

5.5. Biržas dalībnieku kategorijas. Elspot tādas ir trīs:

5.5.1. Tiešie Elspot dalībnieki: līgums ar NordPoolSpot, tirdzniecībā pārstāv tikai sevi, pats ir pietiekoši kompetents, piestāda garantijas, maksā fiksēto un apjoma dalības maksu un ir atbildīgs par maksājuma saskaņošanu.

5.5.2. Tirdzniecības un klīringa pārstāvji: līgums NordPoolSpot, veic darījumus savās un klīringa klienta interesēs, pietiekoša kompetence, garantē darījumu apjomus, maksā fiksēto dalības maksu par saviem un saistībā ar klīringa klienta darījumiem, apjoma maksa par saviem darījumiem, maksājumu saskaņošana par saviem darījumiem.

5.5.3. Klīringa klienti: klīringa līgumi ar tirdzniecības un klīringa pārstāvi, iesniedz garantijas, atbild par maksājuma saskaņošanu par savu tirdzniecības darījumu ar tirdzniecības un klīringa pārstāvi.

5.6. Elspot dalībnieku Baltijas valstīs saraksts:

Participants	Direct participants	Clearing customer
AS Latvenergo (LV)	x	
AS Nordic Energy Link (EE)		x
Elering OÜ (EE)	x	
Eesti Energia AS (EE)	x	
Eesti Energia Kaevandused AS (EE)		x
Eesti Energia Narva Elektriijaamad AS(EE)		x
Eesti Pank (EE)	x	

Enefit SIA (LV)		x
Enefit UAB (LT)		x
Latvenergo Kaubandus (EE)		x
Lietuvos Energija AB (LT)	x	
Nordic Power Management OÜ (EE)	x	
OÜ Baltic Energy Services (EE)	x	
UAB "EFT Lithuania"	x	
UAB "Energijos kodas"	x	

Tirdzniecības dalības maksas no 2011. gada 1. janvāra:

Fiksētā gada maksa tiešajiem dalībniekiem – 15 000 €/gadā

Fiksētā gada maksa klīringa patērētājiem – 1 500 €/gadā

Maksa par tirdzniecība apjomiem – 0.03 €/MWh

Maziem tiešiem dalībniekiem – 0.13 €/MWh

Dalībnieku skaits biržā ir ierobežots ar kvalifikācijas un finansiālo garantiju prasībām . Dalība ir piemērota lieliem enerģijas ražotājiem un patērētājiem un tirgotājiem. Mājsaimniecībām un nelieliem komerciāliem patērētājiem iespēja izmantot dalībnieku starpniecību.

5.7. Tirgus uzraudzība

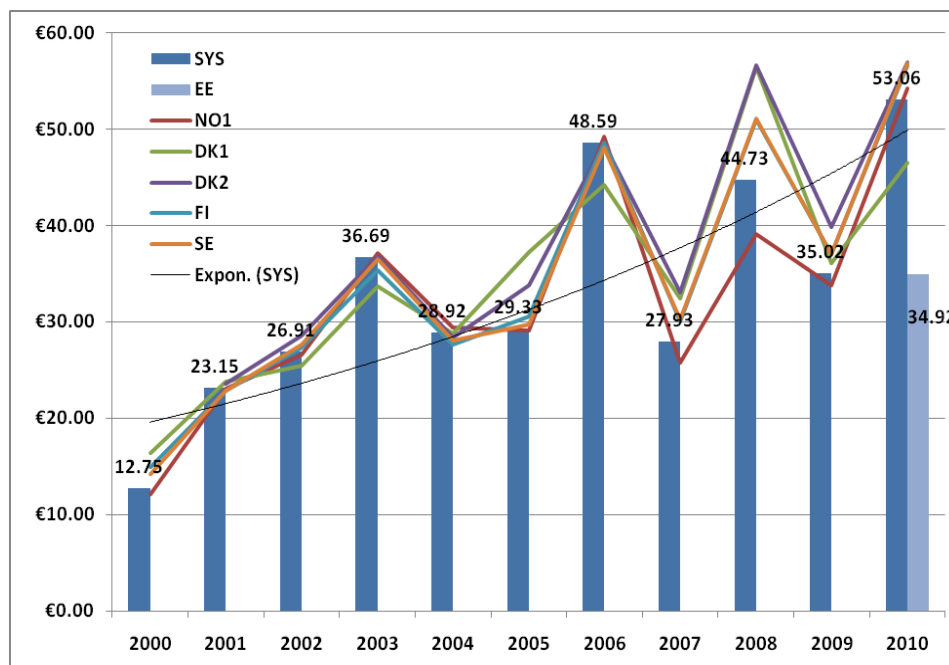
Tirgus uzraudzību kopīgi veic Nord Pool Spot AS un Nord Pool ASA, novērojot tirgus aktivitātes spot un atvasinājumu (derivatives) tirdzniecību Nord Pool. Tās vada izmeklēšanu iespējamo likumu un regulāciju pārkāpumu gadījumos.

Lai tirgu darbotos un augtu ir jāpārzina cenu veidošanās mehānismus un jārūpējas par atklātību saistībā ar cenām un godīgu rīcību. Ziemeļvalstu elektrības tirgus reputācija ir augsta. Un labai tirgus uzraudzībai tur nav otršķirīga loma. Tirgus uzraudzības loma ir nepārtraukti novērot tirgus dalībnieku darbību, kura var nozīmīgi ietekmēt cenu veidošanos.

5.8. Kāda ir Ziemeļvalstu pieredze konkurējoša elektrības attīstības vēsturē?

Protams, ka lielākais ieguvums ir informācija par patiesajām enerģijas cenām, kas veidojās neizkropļotas ekonomiskās sacensības rezultātā. Bet runa ir tikai par daļu no enerģijas izmaksām gala patērētājiem. Enerģijas cenu papildina tīklu pakalpojumu, nodokļu un citu pienākumu izmaksas. Bieži pielietotais gala patērētāju tarifu jēdziens ir tikai relatīvs salīdzinājums, kas vienmēr jāpapildina ar objektīvu enerģijas cenu salīdzinājumu. NordPoolSpot cenas ir pārliecinošs un pārbaudīts instruments atklātības palielināšanai un tirgus manipulāciju samazināšanai.

Attēls 14. Apgabala un sistēmas⁹ gada cenas pēdējos 11 gados.

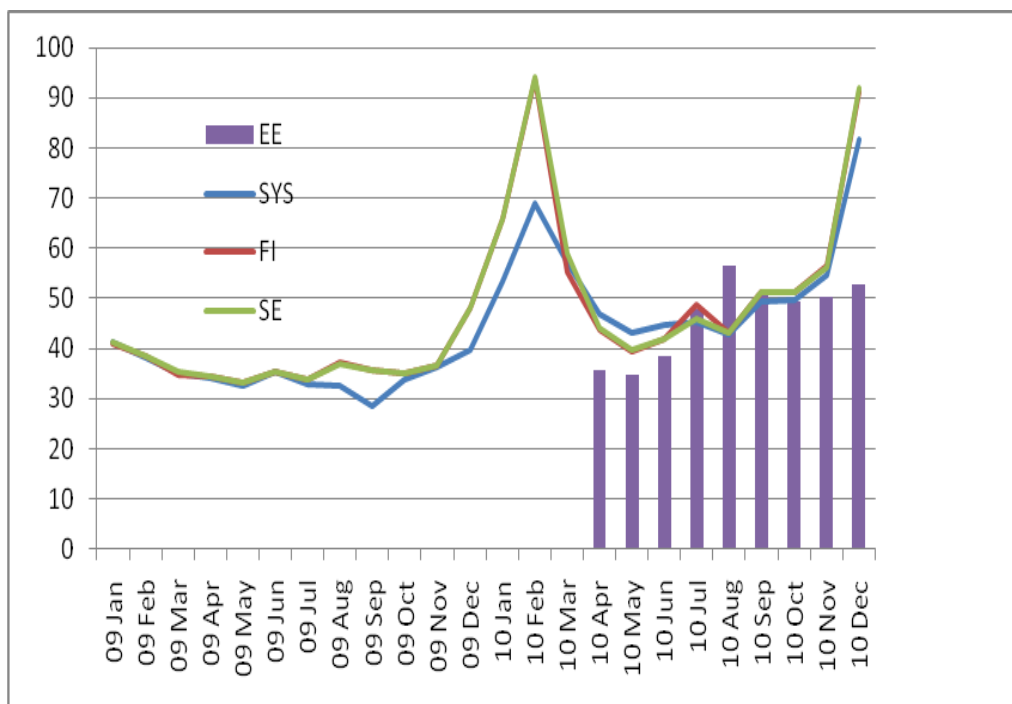
Autora piezīme: Lai gan ir izmantoti NordPool Spot dati, ir apšaubāma Igaunijas apgabala vidējā gada cena. Tāvarētu būt 45 – 47 € robežās.

Lai gan biržas cena tās attīstības vēsturē ir ar tendenci pieaugt no 12,75 €/MWh 2000. Gadā līdz 53.06 €/MWh nenozīmē, ka elektrības cenas Ziemeļvalstu patērētājiem ir izmainījušās līdzīgi. Tā ir tikai tendence biržā tirgotajam elektrības apjomam, kurš palielinājies patērētājiem arvien vairāk aizejot no divpusējiem darījumiem. Patērētājiem šāds atklāts cenu noteikšanas mehānisms patīk labāk!

⁹ Sistēmas cena būtu visā biržas darbības apgabalā, ja neveidotos tirdzniecības sastrēgumi starpsistēmu savienojumu ierobežojumu rezultātā.

5.9. No 2010. gada aprīļa Igaunijas teritorija ir NordPoolSpot cenas apgabals, kurā cenu nosaka ar biržas tirdzniecības platformu EISpot. Cenu nosakot, tiek ņemta vērā kabeļa savienojuma EstLink 1 ietekme uz tirdzniecību Igaunijā un Somijā.

Attēls 15. Ikmēneša spot cena Somijā, Zviedrijā un Igaunijā.

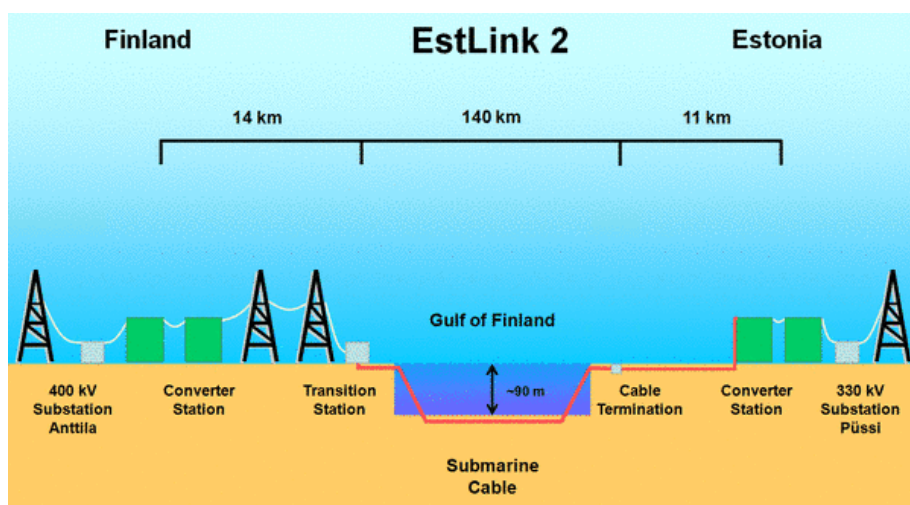
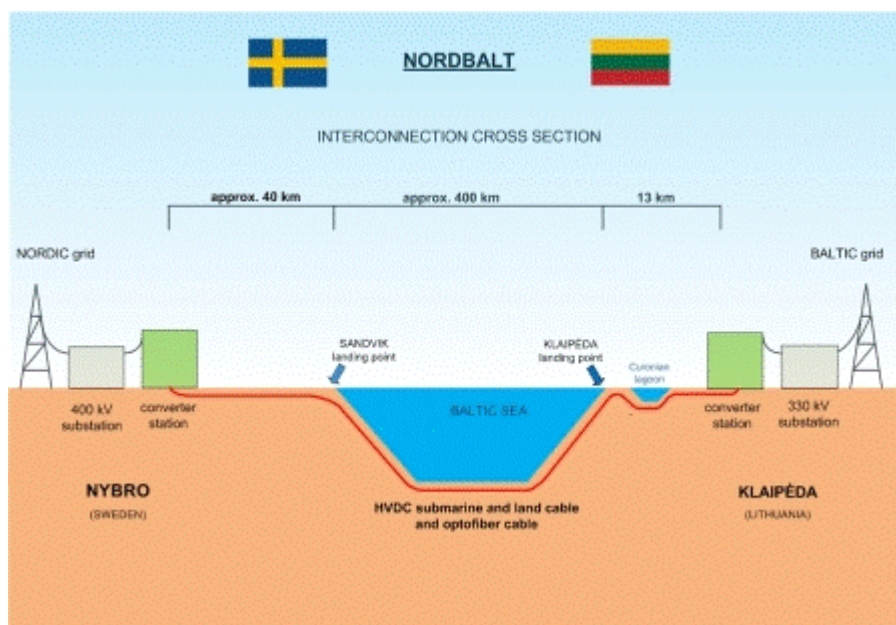
Pagaidām publicētā cena Igaunijas apgabalā neatspoguļo patieso tirgus situāciju, ja savienojums EstLink 1 būtu brīvs izmantošanai visiem tirgus dalībniekiem. Pašlaik tā izmantošanai ir ekskluzīvas tiesības dažiem tirgotājiem – kabeļa investoriem. Bet cena ir uzskatām par tirgus cenu atbilstošajā brīdī.

5.10. Kā Latvija pievienotos?

Pēc Latvijas Pārvades Sistēmas Operatora (PSO) un Latvenergo Tirdzniecības speciālistu vērtējuma, Latvijas un visticamāk arī Lietuvas pievienošanās Igaunijas tirgus apgabalam varētu notikt š.g. otrajā pusē. Ekonomikas Ministrija ir sagatavojusi priekšlikumus papildinājumiem likumos, kuri nav pārāk būtiski un juridiski sarežģīti. Savukārt profesionālus labojumus savā dokumentācijā būtu jāizdara PSO un jāiegūst Regulatora apstiprinājums. Arī nelielās pārāk sarežģīts uzdevums. Līdz ar to solīšanas procesā fiziskajā tirgū varētu sākt piedalīties Latvijas patērētāji un ražotāji. Gan ar piebildi, ja varēs kvalificēties dalībai biržā paši, citādi jāmeklē starpnieki. Tā kā uz vienīgā savstarpējā savienojuma ar Somiju līdz 2013. gadam saglabājas četru tā īpašnieku ekskluzīvās tiesības uz jaudu, tad citiem ir vēl jāpagaida uz iziešanu Somijas tirgū tieši.

5.11. Papildus savienojumu EST –FIN un LT – S:

Kā jau iepriekš minēts jaunie starpsavienojumi ar Zviedriju un papildus ar Somiju varētu sākt komerciālu darbību attiecīgi 2016. un 2014. gados.

6. Kādi varētu būt ieguvumi ražotājiem un patērētājiem? Kur intereses ir atšķirīgas?

6.1. Cenu un apjomu piedāvājumi.

Visi tirgus dalībnieku galvenais ieguvums ir pārlicība, ka gan pārdošanas, gan pirkšanas cena ir veidojusies godīgas konkurences apstākļos un tā patiesi atspoguļo objektīvu situāciju konkrētā vietā un laikā. Ražotājiem ir iespējas īsā laikā realizēt enerģijas vai ražošanas pārpalikumus, kurus nevar paredzēt ilgtermiņa līgumos. Tas padara biznesu drošāku, bet prasa lielāku ikdienas intelektuālo piepūli un resursus – ražošana kļūst „intelektuālāka” un rodas nepieciešamība pēc tehniskām un ekonomiskām inovācijām. Šeit izpaudīsies mēroga efekts un priekšrocības iegūst lielāki ražotāji ar daudzveidīgu ģenerācijas sastāvu.

Par patērētāju priekšrocībām vēl grūti spriest, jo viņu ieešana tirgū prasa zināmas pieredzes iegūšanu un speciālistu algošanu šim nolūkam. Energoietilpīgu un nepārtrauktu procesu uzņēmumiem dalība tirgu varētu izrādīties ļoti izdevīga. Sevišķi tajās tirgus formās, kuras pagaidām šajā darbā nav pieminētas Elspot tirdzniecība – tirdzniecība blokos, elastīgā stundu solīšana u.c.

Informācijas pieeja par cenām, apjomiem un apstākļiem dod nesalīdzināmas ar pašreizējo stāvokli analīzes iespējas politikas veidotājiem savu dokumentu un rīcības plānošanai. Lai kaut daļēji izskaidrotu cenu līmeni (relatīvi augstu vai relatīvi zemu) konkrētā cenu apgabalā (piemēram, Igaunijas) konkrētās stundā vai dienās, tad jāiegūst vismaz šādi izejas dati:

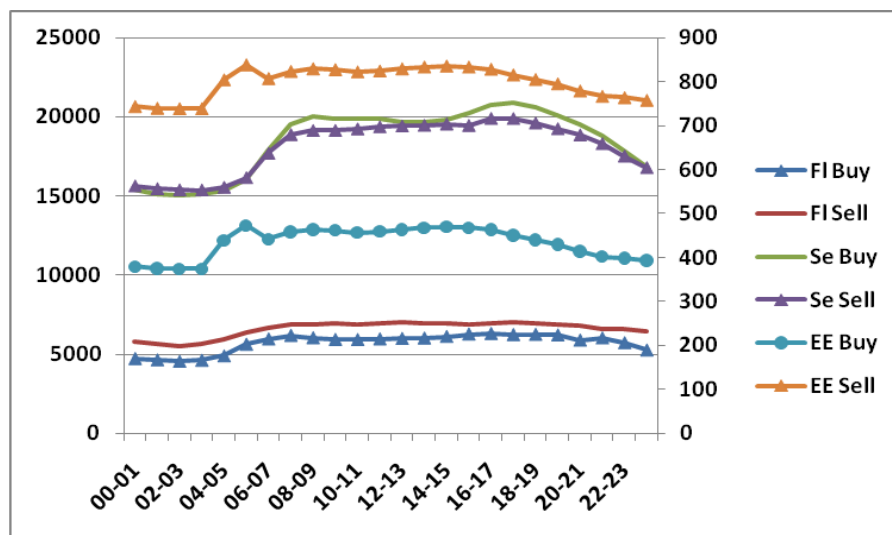
6.1.1. Par laika apstākļiem,

6.1.2. Ģenerējošo jaudu stāvoklis,

6.1.3. Primārās enerģijas pieejamība – līmeņi ūdens rezervuāros, kodolstaciju iekārtu stāvoklis, gāzes pietiekamība,

6.1.4. Piedāvājuma un pieprasījuma attiecība, kas lielāko tiesu gadījumos ir augstāk minēto faktoru rezultāts. Kā ilustrācija tam var noderēt 11. un 15. zīmējumu salīdzinājums. Cena 11. janvārī Somijā un Zviedrijā visās stundās bija ievērojami augstāka kā Igaunijā. Pirmais un vienkāršākais izskaidrojams ir acīmredzams no datiem, kuri iegūstami jau dienu iepriekš ap 16.00. Igaunijas cenu apgabalā piedāvājums (sell – pārdot) ievērojami pārsniedza pieprasījumu (buy – pirkt). Pilnīgi pretēji Zviedrijā un Somijā – piedāvājums mazāks par pieprasījumu un cena augstāka. Tomēr tālākā analīzē var daļēji izskaidrot iemeslus. Tie varētu būt zemu temperatūru, zemu ūdens līmeņu rezervuāros, kurināmā un ģenerējošo jaudu ierobežojumi un starpsavienojumu jaudu ierobežojumu kombinācija. Bet nav nemaz tik vienkārši pārdevējiem uzminēt iepriekš visus šos apstākļus kaut vai dienu iepriekš. Pārceņšoties ar likmi uz augstu cenu var beigties ar neiekļūšanu tiesībās pārdot/ģenerēt un palikt „bezdarbniekos” attiecīgajos tirdzniecības intervālos (stundās). Te arī slēpjas Elspot modeļa un algoritma pievilcība un riski tās dalībniekiem.

Attēls 16. Piedāvājumu pirkt un pārdot enerģiju atsevišķās stundās cenu apgabalos 11. janvārī.

Cena ir sagaidāma augstāka, ja pieprasījums (patēriņš) pārsniedz piedāvājumu (ražošana). Pie lielāka piedāvājuma cenai ir tendence pazemināties. Parādās konkurences pozitīvais efekts patērētāju labā.

6.2. Vai vienmēr cena labvēlīga?

6.2.1. Cena ir tik labvēlīga cik tā ir iespējama konkurējošā tirgu, skatoties no dalībnieka pozīcijām. Spot tirgū teorētiski ir iespējams ietekmēt atsevišķos tirdzniecības intervālos, bet to parasti atklāj ātri un tirgus uzraudzība tādām darbībām var vērsties ar visu bardzību un atturēt no tādām darbībām.

6.2.2. Lai gan nav iespējams apgalvot, ka Elspot pielietotais cenas noteikšanas algoritms ir pats pilnīgākais, lai ievērotu visus optimizācijas nosacījumus, tomēr tas nedod nekādas priekšrocības kādai tehnoloģijai, kurināmā veidam vai ražošanas īpašuma attiecībām. Cenu nosaka tikai cenas konkurence starp piegādātājiem/ražotājiem.

6.2.3. Ja varētu notikt diskusija par izcenošanas mehānismu, tad tikai par to vai mainīgajā tirgus situācijā tas ir pietiekoši taisnīgs.

6.3. Lielo un mazo patērētāju atšķirīgās izejas pozīcija.

Lielie enerģijas patērētāji var atrast līdzekļus un intelektuālo potenciālu, lai kļūtu par Elspot tiešiem dalībniekiem. Elspot pēc būtības ir vairumtirgus, un tādēļ potenciālie Elspot dalībnieki sākumā varētu būt lielle rūpniecības uzņēmumi vai tīklu uzņēmumi, kuri vienlaicīgi veic arī piegādes funkcijas.

Mājsaimniecības patērētāji varēs izmantot Elspot priekšrocības un riskus ar tirgotāju starpniecību.

6.4. ES pasākumi godīga tirgus nodrošināšanai¹⁰ – nepieļaut, lai tirgus manipulācijas un pārkāpumi likvidētu patērētāju ieguvumus no atklāta un konkurējoša tirgus darbības.

Daudzi simti kompāniju Eiropā nodarbojas ar enerģijas tirdzniecību un kopējais transakciju skaits dienā svārstās no 600 – 10 000. Daudzas no tām ir pārrobežas un tām ir iespēja izvairīties no nacionālo regulatoru uzraudzības. ES paredzētie tirgus uzraudzības un pret negodīgu rīcību vērstie pasākumi tiks attiecināti uz vairumtirdzniecības darbībā. Uz mazumtirdzniecības vai gala patērētājiem tas attieksies netieši. Regulas mērķi ir sekojoši:

6.4.1. Novērst informācijas apmaiņu, kas vājina konkurentu pozīciju vai rada iespēju manipulēt tirgus;

6.4.2. Attīstīt Eiropas regulatoru kooperācijas Aģentūrā (ACER) monitorēšanas funkciju, lai atklātu tirgus noteikumu pārkāpumus;

6.4.3. Efektīva datu iegūšanas un apstrādes spēja tirgus uzraudzībai;

6.4.4. Izveidot šādu datu apmaiņas sistēmu starp nacionālām uzraudzības institūcijām;

6.4.5. Izstrādāt noteikumus datu aizsardzībai un drošai sistēmu darbībai, kad komercnoslēpumi patiesi komerciāla rakstura;

6.4.6. Piespiest Dalībvalstis izstrādāt sodu noteikumus, kuri ir proporcionāli un attur no pārkāpumiem.

¹⁰ http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/markets/wholesale_en.htm

Spriežot pēc lēmumu pieņemšanas secības ES, Direktīva varētu stāties spēkā ne ātrāk kā 2012. gada vidū. No tirgus uzraudzības viedokļa NordPool uzraudzības sistēma ir efektīva un datu publicēšanas prakse, nacionālo Pārvades sistēmas operatoru un Regulatoru līdzdalība tirgus uzraudzībā ir soli priekšā daudziem citiem Eiropas reģioniem. Tā varētu arī radīt daudz komfortablāku patērētāju psiholoģisko stāvokli. Lai gan nevajadzētu iekrist uz solījumiem par zemākām cenām.¹¹

7. Ar kādiem pasākumiem būtu jāveicina Latvijas pievienošanās konkurējošam tirgus apgabalam?

- 7.1. Pārvades sistēmas Operatora gatavība pārvaldīt jauno cenas apgabalu savas atbildības robežās būs izšķirošākais brīdis NordPool pozitīva lēmuma iegūšanai. Tādēļ jau šodien vajadzētu uzsākt savā mājas lapā patērētāju un ražotāju informāciju darbībai NordPoolSpot. Nav pārāk tālu jāmeklē – Dānijas, Somijas un Zviedrijas operatori ir teicami iekārtojuši savas mājas lapas. Arī Elering (EE) ir jau tam piemērojis. Tā kā EISpot darba valoda ir angļu, tad saskaņā ar praksi Nacionālo operatoru bāzes ir atbildīgas par informācijas izskaidrošanu attiecīgā valodā.
- 7.2. Bez datiem nevar rasties jauni tirgus dalībnieki. Tikai uz datu bāzes biznesi var veikt savu analītisko darbu un izvēlēties, pievienoties tirgum vai palikt divpusēju darījumu pozīcijās. Patērētāju vēlme izvērtēt iespējas ir galvenais atklātības un datu publicēšanas virzītājspēks.
- 7.3. Regulatoram būs jāiekļaujas ES mēroga vairumtirdzniecības uzraudzībā un Ziemeļvalstu regulatoru sadarbībā. Regulators ir un paliks „smagā artilērija” konkurējošā tirgus tālākā virzībā. Bez viņa nebūs pietiekoši skaļi dzirdama patērētāju balss.
- 7.4. Tirgotāju un patērētāju intereses ir savstarpējas un komerciālas. Tirgotāju spēja noturēties tirgū ir atkarīga no mēroga efekta iegūšanas, t.i., tirdzniecības apjoma un pieejamiem naudas līdzekļiem. Tādēļ tā ir tirgus dalībnieku kategorija, par kuru veiksmi vismazāk ir jāuzņemas atbildību valsts vai pašvaldību institūcijām.

8. Kā ilgtspējības kritēriji sadzīvos ar tirgus stihiju?

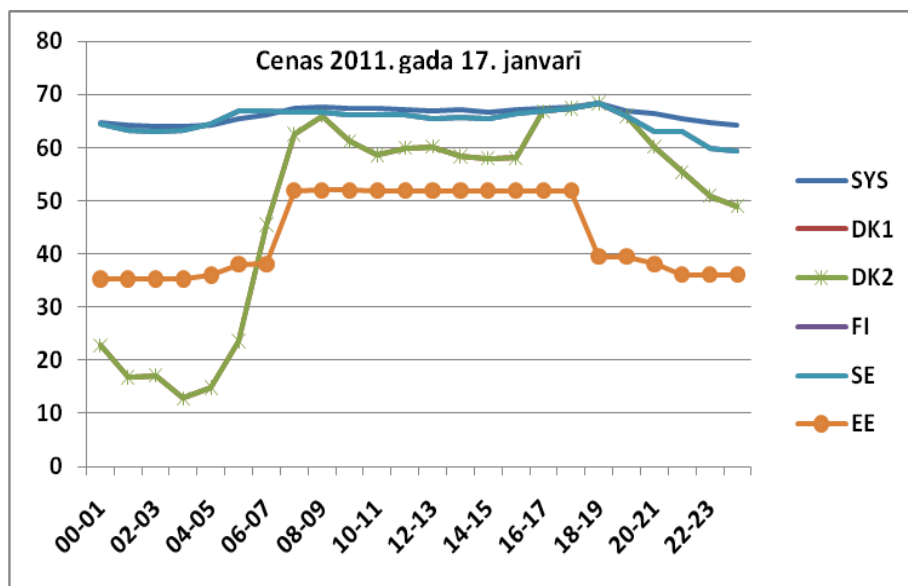
EISpot ir pilnīgi neitrāls pret kādu no enerģijas veidiem un nekādi neietekmē vienas vai otras valsts atbalsta formas ilgtspējībai un atjaunojamai enerģijai vai arī kādai tehnoloģijai (piem. koģenerācijai). Un tāpat otrādi, ja valsts ir nolēmusi pasargāt jaunās tehnoloģijas attīstības fāzē no tirgus cenu ietekmes, tad tas nekavē tirgus darbību.

Tikai kā piemēru iesaku aplūkot vēja enerģijas iepirkuma ietekmi uz tirgus ikstundas cenām Dānijā 17. Janvārī. Dānijā darbojas obligātā iepirkuma princips no atjaunojamās enerģijas avotiem un koģenerācijas stacijām. Pārvades sistēmas lietošanas tarifs sastāv no operatoru darbības veikšanas kompensācijas, iepirkuma no atjaunojamiem avotiem un koģenerācijas apmaksas un pētniecības un attīstības fonda.

Katra valsts izvēlas ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanas un novērtēšanas kritērijus. Atjaunojamās enerģijas avotu attīstības un tīro tehnoloģiju veicināšanas stratēģijai nav nekādas attiecības ar biržas darbību. Darbība biržā ir brīvprātīga izvēle un tā ir pa spēkam komerciāli nobriedušām, jau agrāk attīstītām tehnoloģijām.

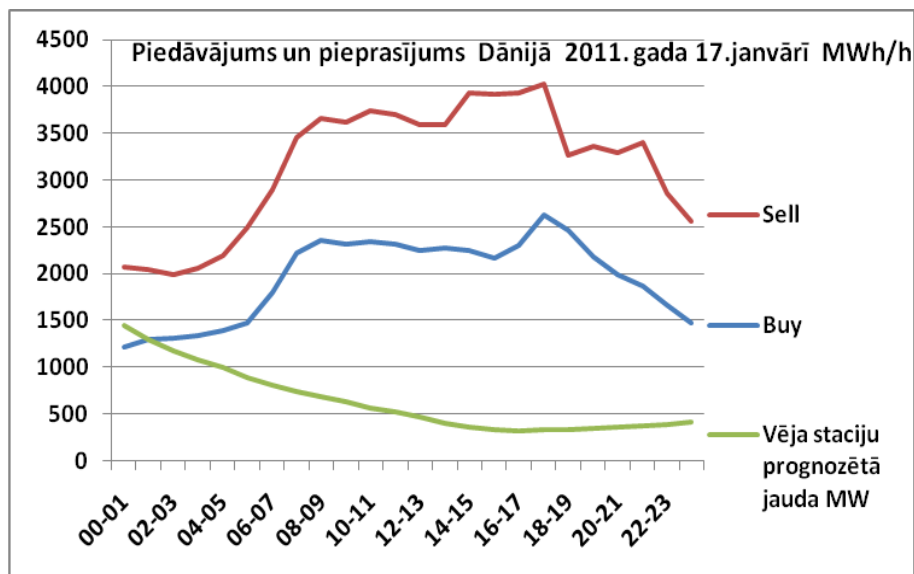
¹¹ Skat punktu 11.41 <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/darbibu-reglamentejosie-dokumenti/valdibasd/>

Attēls 17. Cenas 2011. gada 17. janvārī (pirmdiena)

Nakst stundās Dānijā spot cena bija ievērojami zemāka kā kaimiņvalstīs un pat Igaunijā. Jā vēja ģeneratoru izstrāde paielinās, tad palielinās arī obligāti iepērkamās /prioritārās atjaunojamās enerģijas daļa. Tirgus daļā pieprasījums samazinās un piedāvājumam jācīnās par iekļūšanu nākošās dienas darījumos. Rezultātā ir tirgus cenas kritums. Ogļu elektrostacijām ir jādodas Vācijas tirgos un jācīnās par vietu tur. Bet tas ir cits cenas apgabals un dāņu stacijas veiksmīgi tiek galā ar saviem uzdevumiem. Šī atjaunojamo resursu atbalsta shēmas sadarbība ar konkurējošo tirgu pārliecina dāņus par vēja enerģijas pozitīvo ietekmi uz ekonomiku. Protams, Dānijā darbojas nozīmīga vēja industrija un arī servisā nodarbināts liels skaits speciālistu. Tieši uz Latviju šo praksi attiecināt nevar, bet loģiskā shema ir izmantojama.

Attēls 18. Piedāvājums un pieprasījums Dānijā 2011. gada 17. janvārī

Vēja enerģija iedarbojās uz elektrības cenu Dānijā, ietekmējot pieprasījumu tirgus konkurējoša segmentā.

9. **Latvijas Atjaunojamās enerģijas likuma projektā¹² ir notikusi koncepcijas maiņa** atjaunojamās enerģijas tehnoloģiju un avotu attīstības veicināšanā tiem ražošanas avotiem, kuru elektriskā jauda ir lielāka par 2 MWe. „Feed-in” sistēma ir nomainīta ar piemaksu vienībai, kura pārdota paša ražotāja spēkiem tirgū. Tā ir būtiska izmaiņa mazajam un vidējām biznesam, kuram tagad uzsākot biznesu kopīgi ar finansētāju ir jāparedz tirgus situācija uz visu finanšu atgūšanas laiku pašlaik tikai veidojošā tirgus apgabalā bez kādas vēstures un referencēm.

Mazliet, bet ne finansiāli, vienkāršāks uzdevums ir ražotājiem ar jaudu mazāku par 2 MWe. Tiek saglabāts obligātā iepirkuma princips „feed-in”. Pēc būtība likumprojekta autori nav aizgājuši tālu no fiksētā iepirkuma tarifa principa, jo piemaksas pie tirgus cenas dažu tehnoloģiju gadījumā pat divas reizes pārsniegs iespējamo tirgus cenu. Tas norāda, ka regulēšana tāpat ņems virsroku pār tirgus principiem. Prognoze par atjaunojamo resursu avotu spēju konkurēt ar lielajām (?) un fosilās enerģijas elektrostacijām ir pilna nenoteiktību, kuru mazināšanai galvenā loma ir valdības izvēlētajam tirgus konfigurācijas modelim.

10. Nobeiguma secinājumi.

10.1. Trešo valstu ražotāju ietekme

Tirdzniecība NordPoolSpot neapšaubāmi būs pievilcīga arī ES ārējā tirgus vai trešo valstu elektrības ražotājiem. Kā ekstrēmāko gadījumu varētu minēt RosAtom¹³ ieceri 2016. pabeigt 1159 MW jaudas energobloku un 2018. gadā jaudu palielināt līdz 2300 MW. Komerciālais aprēķins ir izmantot Baltijas valstu un Polijas esošos elektriskos tīklus un jaunbūvējamus starpsavienojumus eksporta tirgus palielināšanai. Ar ielānoto enerģijas izstrādi 17.4 (17 miljardi kWh) TWh/gadā varēs pilnībā aizpildīt starpsavienojumu jaudas un ietekmēt cenu un tirdzniecību Baltijas cenu apgabalā. Lai gan jaunu AES elektrības izmaksas ir augstas, Krievijas ārējās tirdzniecības monopolam InterRAO būs visas iespējas kombinēt to ar jau sen aktīvus atpirkušo staciju izmaksām. Piedāvājumu cena būs ļoti konkurētspējīga un Baltijas valstu elektrības ražotājiem būs pamats nopietnām bažām par savu ieguldījumu atmaksāšanos. Biržas tirdzniecības modelis ir nejutīgs pret enerģijas apgādes drošības jautājumiem un tas pārvērās par enerģijas politikas veidotāju un koordinētāju problēmu – savu nacionālo un ES iekšējā tirgus aizsardzību un ilgtspējības saglabāšanu. Runa par ilgtspējību enerģijas un vides sasaistē tā arī finansiālā un sociālā laukā.

¹²https://docs.google.com/viewer?url=http://www.em.gov.lv/images/modules/items/EMLik_150910_AEL.doc Atjaunojamās enerģijas likuma projekts Ekonomikas ministrijas mājas lapā. 21.01.2010

¹³<http://www.rosatom.ru/wps/wcm/connect/rosatom/rosatomsite/journalist/atomicosphere/e50ba400457ccb098ed9efb4c11bcb8e> RosATom 21.01.2011